

Między regulaminem a praktyką. Przyczynek do wyżywienia w wojsku habsburskim w czasie kampanii karpackiej 1914–1915. Casus c.k. 2 Armii

Słowa kluczowe: Karpaty, transport, zaopatrzenie, żywność, mięso

Keywords: Carpathians, transport, supply, food, meat

Na przełomie 1914 i 1915 r. armie państw centralnych prowadziły operacje przeciwko wojskom carskim w skrajnie nieprzyjaznych warunkach topograficznych (Karpaty) i klimatycznych (zima na obszarach górskich i podgórskich w klimacie kontynentalnym). Wymuszało to na walczących stronach specyficzny sposób prowadzenia wojny, w którym zapewnienie żołnierzom niezbędnego do przeżycia prowiantu i wyposażenia stawało się zadaniem co najmniej równie istotnym, jak prowadzenie działań *stricto* militarnych.

Problematyka żywienia armii habsburskiej w czasie tej kampanii nie znalazła się dotąd w polu zainteresowania polskiej historiografii. W okresie międzywojennym powstało wprawdzie kilka artykułów poświęconych służbom tyłowym wojsk cesarsko-królewskich, ale prace te skupiają się raczej na przedstawieniu ich struktury oraz krytyce przyjętych w Austro-Węgrzech rozwiązań regulaminowych¹, nie dotykając kwestii związanych z żołnierską dietą czy dystrybucją żywności. W pewnej mierze lukę tę wypełnia literatura pamiętnikarska i wspomnieniowa autorów takich jak Ferenc Molnár², Egon Erwin Kisch³, August Krasicki⁴, Józef Haller⁵ czy Józef Panaś⁶. Doskonały wgląd w żołnierską dietę dają także dzienniki Kazimierza Filara opublikowane niedawno przez Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych⁷. Dodatkowo o sytuacji żywnościowej armii pewnych informacji dostarczają oparte na wspomnie-

¹ TORUŃ 2013; ŁOWCZOWSKI 2013; SALONI 1925a; SALONI 1925b.

² MOLNÁR 2012.

³ KISCH 1957.

⁴ KRASICKI 1988.

⁵ HALLER 2014.

⁶ PANAS 1920.

⁷ FILAR 2018.

niach żołnierzy i w większości nieistniejących już dzisiaj źródeł archiwalnych — oficjalne historie walczących w Karpatach pułków piechoty niemieckiej⁸.

Niniejszy tekst, poświęcony praktycznej realizacji regulaminów żywieniowych i kształtowi zaopatrzenia w c.k. 2 Armii operującej na terenie Karpat od trzeciej dekady lutego 1915 r., jest próbą przedstawienia od strony instytucjonalnej zaopatrzenia w żywność oddziałów habsburskich. Artykuł został oparty przede wszystkim na materiałach archiwalnych przechowywanych w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, w zespole nr 321 *Komenda Etapowa 2 Armii*⁹, zawierającym m.in. akta z kwietnia 1915 r., dotyczące funkcjonowania ekspozytury Takcsány¹⁰. Działalność tego organu Komendy Etapowej c.k. 2 Armii wydaje się w pełni reprezentatywna dla postępowania austro-węgierskich instytucji tyłowych w schyłkowym okresie kampanii karpackiej.

Ponadto wykorzystano austro-węgierskie regulaminy wojskowe dotyczące działania służb tyłowych (*E-57. Etappenvorschrift zu Abt. 5 Nr. 7800 res. von Jahre 1912*¹¹) oraz przepisów żywnościowych (*L-2. Vorschrift für die Verpflegung im Kriege*¹²).

W czasie wojny dowództwo nad armią habsburską sprawowała Naczelna Komenda Armii (*Armeeoberkommando*, AOK), która dzieliła się na dwa pionierzy zdolne do samodzielnego funkcjonowania. Były to Operacyjna Naczelna Komenda (*Operiendes-Armeeoberkommando*) i Naczelna Komenda Etapów (*Etappenoberkommando*). Wzajemny stosunek liczby ludzi przydzielonych do obydwu tych części wyrażał się w proporcji 29:71 na korzyść dowództwa etapów, co dobitnie wskazuje na rozmiary zadań, które stały przed służbą kwatermistrzowską. Praca Naczelnej Komendy Etapów skupiała się wyłącznie wokół kwestii związanych z zaopatrywaniem armii i jej bytem w czasie działań wojennych. W kompetencje te pod pewnymi względami mogła ingerować Operacyjna Komenda Armii, która prócz swych głównych zadań (planowanie operacji i prowadzenie oddziałów w polu) troszczyła się także o niektóre kwestie związane z działaniem służb tyłowych¹³.

Regulamin *E-57* zakładał, że w czasie wojny terytorium Austro-Węgier zostanie podzielone na dwie części: podległy ministrowi wojny kraj i obszar armii w polu. Ten drugi, nazywany też obszarem wojennym (podlegał władzy Naczelnego Wodza), składał się z obszarów etapowego i operacyjnego. Materialne potrzeby wojska powinny być pokrywane w całości z zasobów obszaru wojennego, a o nadesłanie materiałów z kraju armie mogły prosić ministra wojny jedynie w przypadku braku lub wyczerpania konkretnych zasobów na terytoriach im podległych¹⁴. Rozwiąza-

⁸ GOTTBER 1929; HIRSCHER 1925; MÜLMANN 1930; SCHILLMANN 1924.

⁹ AGAD, KE2A.

¹⁰ Obecnie Stakčín we wschodniej Słowacji.

¹¹ *E-57* 1912.

¹² *L-2* 1909.

¹³ TORUŃ 2013, s. 143–144.

¹⁴ TORUŃ 2013, s. 154–155; ŁOWCZOWSKI 2013, s. 207; *E-57* 1912, s. 17.

nie takie nie było pozbawione poważnych mankamentów, gdyż mogło prowadzić do całkowitego drenażu zapasów obszaru wojennego. Problem ten wyraźnie zarysował się w Karpatach, gdzie głównymi źródłami utrzymania ludności były rolnictwo i hodowla, ale ich niska wydajność odbijała się na wysokości plonów, które w warunkach wojennych szybko ulegały wyczerpaniu, co zmuszało służby kwatermistrzowskie do dowozu żywności. Nadrzędną władzę nad wycinkiem obszaru wojennego przydzielonego jednej armii sprawowała jej komenda, która dzieliła się na operacyjną (*Operiendes-Armeekommando*) i etapową (*Etappen-Armeekommando*).

Swoje prerogatywy wobec obszaru wojennego *Etappen-Armeekommando* sprawowało poprzez komendy stacji etapowych (*Etappenstationskommando*), które zajmowały się eksploatacją podległych im obszarów, zaopatrzeniem jednostek, opieką nad rannymi oraz utrzymywaniem porządku publicznego. Na terenie komendy stacji etapowej znajdowały się również magazyny żywności i kwatery jednostek roboczych oraz urzędowali intendent, lekarz i audytor. W większości przypadków komendy podlegały bezpośrednio etapowej komendzie armii. Czasami jednak tworzone organy pośrednie między komendą stacji etapowej a etapową komendą armii, czyli komendę rejonu etapowego (*Etappenbezirkskommando*), której jedyną kompetencją było kierowanie ruchem. W sytuacjach wyjątkowych (najczęściej, gdy obszar etapowy był zbyt rozległy, by można nim było zarządzać z jednego ośrodka) w oparciu o komendę rejonu etapowego tworzone ekspozytury, czyli organ Komendy Etapowej Armii dysponujący tymi samymi kompetencjami co Komenda, ale sprawujący władzę jedynie nad fragmentem powierzonego armii obszaru¹⁵.

Jedną z ekspozytur odpowiedzialnych za eksploatację obszaru etapowego przydzielonego c.k. 2 Armii, dowodzonej przez generała kawalerii Eduarda Böhm-Ermolliego, była ekspozytura Takcsány (Štakcin), rozciągająca się na lewym skrzydle armii na terenie dzisiejszej Słowacji (Górne Węgry). W granicach ekspozytury mieściły się część Gór Bukowskich (słowackie Bukovské Vrchy) i Wyhorlatu, rozdzielonych Obniżeniem Sninskim, przez które płynęła rzeka Cirocha. Otaczające terytorium ekspozytury wzniesienia jedynie w jej północnej części przekraczały tysiąc m n.p.m. Góry charakteryzowały się stromym nachyleniem stoków, zazwyczaj porośniętych lasami¹⁶.

Na drodze służbowej ekspozyturze podlegało 11 komend stacji etapowych: Telepócz (obecnie Osadne), Zemplénoroszi (Ruské, obecnie nieistniejąca), Nagypolány (Velka Polana, obecnie nieistniejąca), Czirokaófalú (Starina nad Cirochu, obecnie nieistniejąca), Mehesfalva (obecnie Pčolina), Tölgyeshegy (obecnie Zubne), Szinna (obecnie Snina), Nagykemencze (obecnie Kamenica nad Cirochu), Ladomer (obecnie Ladomirov), Kiskolon (obecnie Kolonica). Ostatnia komenda stacji etapowej

¹⁵ TORUŃ 2013, s. 186; SALONI 1925a, s. 353–354; ŁOWCZOWSKI 2013, s. 207.

¹⁶ KONDRACKI 1978, s. 152; MAPA 1937.

była ulokowana w samym Takcsány¹⁷. Spośród wymienionych miejscowości jedynie Tölgyeshegy było wyraźnie oddzielone od reszty przez górski masyw¹⁸.

W początku kwietnia 1915 r. w wyniku rosyjskiej ofensywy nastąpił taktyczny odwrót c.k. 2 Armii. Odejście oddziałów Böhm-Ermolliego ok. 20 km na południe doprowadziło do likwidacji ekspozytury w Cisnej¹⁹. Tym samym ekspozytura Takcsány znalazła się bezpośrednio na tyłach walczących oddziałów i odpowiadała za zaopatrzenie jednostek c.k. V i XVIII Korpusów oraz Grupy generała kawalerii Karla Tersztýanszkyego von Nádas (jednostki ze składu IV Korpusu)²⁰.

W trudnych warunkach klimatycznych ostatniego miesiąca kampanii karpackiej dostarczenie działającym w polu oddziałom odpowiednich ilości artykułów żywnościowych urastało do rangi najważniejszych zadań ekspozytury. Koronnym argumentem na poparcie tej tezy jest zawartość transportów zaopatrzeniowych docierających na teren podlegający władzom w Takcsány w kwietniu 1915 r. Należy jednak zaznaczyć, że procentowy udział transportów żywnościowych w ogólnej ilości dostarczanego oddziałom zapatrzania w przypadku ekspozytury Takcsány określić można tylko w przybliżeniu. Na taki stan rzeczy składa się kilka czynników. Po pierwsze w wykorzystanej bazie źródłowej nie zachowało się łącznie 97 rozkazów i meldunków. W związku z tym mogły zaginać numery kilku transportów (na podstawie spisów zawartości poszczególnych teczek można ustalić numery dwóch transportów z materiałami dla taborów²¹). Ponadto na podstawie spisów często nie sposób stwierdzić, czy niezachowane akta dotyczyły całego transportu, czy jedynie jego części (czasami w meldunkach dzielono transporty na wagony, nie podając numeru całego przewozu). Problematyczne może być również ustalenie, czy brakujący meldunek zawierał informacje na temat przyjęcia transportu, czy też jego wyjścia lub spodziewanej daty przybycia. Nie sposób stwierdzić, ilu transportów dotyczą podobne perturbacje, ale na pewno w grupie tej znalazł się jeden nienumerowany transport z żywnością²². Transportom zdarzały się też znaczące nieraz spóźnienia i część z nich mogła dotrzeć do Takcsány dopiero w maju albo też w wyniku zmiany sytuacji na froncie zostać skierowana w inne miejsca. W aktach brakuje potwierdzenia odebrania 44 transportów zaopatrzeniowych. W tej liczbie znalazły się jedynie dwa transporty z żywnością — jeden konserw (numer 59 990) i jeden prowiantu różnego rodzaju (numer 59 991)²³.

¹⁷ AGAD, KE2A, sygn. 286, s. 12; Wysiedlenie miejscowości Zemplénoroszi, Nagypolány i Czirokaófalú było związane z budową sztucznego zbiornika wodnego Starina na Cirochej w latach osiemdziesiątych XX w.

¹⁸ *Mapa 1937*, arkuś Łupków.

¹⁹ DĄBROWSKI 1937, s. 322–324; AGAD, KE2A, sygn. 286, s. 30–32.

²⁰ AGAD, KE2A, sygn. 290, s. 42.

²¹ AGAD, KE2A, sygn. 307, s. 1.

²² AGAD, KE2A, sygn. 297, s. 1.

²³ AGAD, KE2A, sygn. 295, s. 2; sygn. 296, s. 2; sygn. 293, s. 26; sygn. 297, s. 5, 68, 69; sygn. 298, s. 59, 60; sygn. 299, s. 3; sygn. 301, s. 14; sygn. 302, s. 16; sygn. 303, s. 18, 22, 26; sygn. 304, s. 8, 10,

W okresie między 1 a 30 kwietnia 1915 na teren ekspozytury Takcsány na pewno dotarło 147 transportów, z których 54 zawierało artykuły żywnościowe przeznaczone dla ludzi (22 transporty z żywnością różnego rodzaju²⁴, 14 typowych pociągów żywnościowych²⁵ oraz 17 transportów ze zwierzętami rzeźnymi)²⁶. Udział transportów, które choć w części zawierały żywność dla wojska, w ogólnej liczbie odbieranych w Takcsány dostaw wahał się zatem między 36 (dla transportów o potwierdzonym odbiorze) a 29% (jeśli odebrane zostały wszystkie przewidziane transporty). Należy jednak zaznaczyć, że w armiach prowadzących operacje (po korekcie frontu c.k. 2 Armia nie działała już tak aktywnie) odsetek ten mógł być mniejszy ze względu na wzrost udziału transportów z amunicją. Niemniej żywność stanowiła największą grupę produktów dostarczanych wojsku, co dobitnie świadczy o jej znaczeniu dla płynnego prowadzenia działań wojennych.

Przyjmowane w ekspozyturze transporty pochodziły nie tylko z obszaru etapowego, lecz także z odleglejszych części podwójnej monarchii. W kwietniu nad Cirochę dotarły ładunki z takich miejsc, jak karyncki Straßburg (transport numer 4243) czy Budapeszt (transport numer 4247), oba ze zwierzętami rzeźnymi²⁷.

Za dalszą dystrybucję dostarczonych środków żywnościowych odpowiadały stałe polowe zakłady prowiantowe (*stabile Feldverpflegsanstalten*), czyli maga-

11; sygn. 305, s. 11, 12, 28; sygn. 306, s. 41; sygn. 307, s. 13, 15, 17, 32, 84; sygn. 308, s. 13; sygn. 309, s. 18; sygn. 310, s. 4; sygn. 311, s. 5, 11; sygn. 312, s. 6, 12, 13, 20, 60; sygn. 314, s. 2; sygn. 315, s. 58.

²⁴ W liczbie tej mieszczą się wszystkie transporty, w których choć jeden wagon zawierał artykuły żywnościowe.

²⁵ Typowe pociągi żywnościowe zawierały pełną paletę podstawowych artykułów wojennej racji pożywienia. Teoretycznie typowy pociąg żywnościowy XII (Typenzug XII) zawierał dwudniową porcję normalnej wojennej racji żywnościowej dla dwudwizyjnego korpusu, w czasie walk w Karpatach zdarzało się jednak, że do pociągów tego typu dołączano także wagony z sianem. Tak było w przypadku opisanego jako Typenzug XIII tworzył dwudniowy zapas rezerwowej racji żywnościowej dla dwudwizyjnego korpusu. W aktach ekspozytury Takcsány zachowała się wzmianka na temat transportu żywnościowego typu XIII (transport nr 4041 z 28 kwietnia), pozostałe były transportami typu XII. TORUŃ 2013, s. 167; AGAD, KE2A, sygn. 305, s. 87; sygn. 314, s. 71; RATZENHOFER 1930, s. 313. KA FA NFA HHK AK 2. Armee EKdo (neu) 517, *Exposituren: Expositur Takesany: Op.-Nr. 1–20 von 16.2.–7.3.*, Op. Nr 18/17.

²⁶ AGAD, KE2A, sygn. 287, s. 5; sygn. 288, s. 10; sygn. 289, s. 31, 6; sygn. 290, s. 6, 46, 47; sygn. 291, s. 25; sygn. 293, s. 7, 11, 12, 14, 32; sygn. 294, s. 13, 28–30; sygn. 295, s. 13, 40; sygn. 296, s. 5, 11, 30, 34; sygn. 297, s. 6–8, 13, 20, 29, 47, 52; sygn. 298, s. 62, 63, 67; sygn. 299, s. 7, 50, 81; sygn. 300, s. 3, 5, 33, 66, 83; sygn. 301, s. 11–13, 16, 17, 47; sygn. 302, s. 38, 56; sygn. 303, s. 13, 16, 17, 19, 65; sygn. 304, s. 22, 48, 70; sygn. s. 17, 19, 29, 30, 72, 87; sygn. 306, s. 3, 6, 13, 23, 31, 45, 45a, 49, 58, 61, 64; sygn. 307, s. 3, 16, 84, 87; sygn. 308, s. 12, 18, 21; sygn. 309, s. 6, 19, 32, 48, 50, 56; sygn. 310, s. 3, 21, 23, 37; sygn. 311, s. 6, 8, 10, 19, 29, 36, 36b; sygn. 312, s. 8–11, 59 b; sygn. 314, s. 3, 7, 10–12, 17, 71, 86; sygn. 315, s. 8, 19, 29, 56; sygn. 316, s. 3, 4, 10, 25, 62, 72.

²⁷ AGAD, KE2A, sygn. 308, s. 75; sygn. 309, s. 78–79. W odniesieniu do ładunku transportu 4243 żołnierzy sporządzający raport żywnościowy użył nietypowego określenia „Schlachtvieh” (niem. bydło rzeźne) zamiast stosowanego w pozostałych wypadkach „Schlachttiere” (niem. zwierzęta rzeźne).

zynny etapowe (*Etappenmagazinen*), z zasobów których uzupełniano żywność operujących w polu jednostek. Zgodnie z regulaminem oddziały liniowe były zaopatrywane z zasobów mobilnych polowych zakładów prowiantowych (*mobile Feldverpflegsanstalten*), które miały hierarchiczną strukturę. Najniższy szczebel odpowiedzialny za utrzymywanie racji żywnościowych stanowiły kolumny prowiantowe (*Verpflegskolonnen*) przypisane do poszczególnych dywizji lub brygad piechoty i kawalerii. Każda kolumna składała się z sześciu sztafli (*Staffel*) i zawierała zapas żywności dla danego oddziału na sześć dni. Zawartość kolumny prowiantowej dywizji piechoty stanowiły cztery porcje normalnej wojennej racji żywnościowej (N) i dwie rezerwowej wojennej racji żywnościowej (R) dla każdego żołnierza. Dywizja kawalerii dysponowała zapasem $2N + 4R$. Przy korpusach zabezpieczeniem pokrycia potrzeb żywnościowych zajmowały się magazyny korpusne (*Korpsmagazin*), które również przechowywały prowiant na sześć dni ($4N + 2R$). Natomiast w grupie stałych zakładów prowiantowych przechowywaniem produktów zajmowały się jedynie polowe magazyny prowiantowe (*Feldverpflegsmagazine*)²⁸.

Wyżej zostały użyte pojęcia „normalna wojenna racja żywnościowa” i „rezerwowa wojenna racja żywnościowa”, czyli odpowiednio *Normalekriegsverpflegungsportion* (w skrócie N) i *Reservekriegsverpflegungsportion* (w skrócie R). Jest to przyjęte w armii habsburskiej normatywne określenie wysokości racji żywnościowej w przeliczeniu na jednego człowieka lub konia. Regulaminy wyróżniały jeszcze pełną wojenną rację żywnościową (*Vollekriegsverpflegungsportion*, w skrócie V). Wszystkie typy racji różniły się pod względem kaloryczności składników. Według zamysłu twórców regulaminu pożywienie wchodzące w skład racji pełnej dostarczało więcej kalorii, niż było to niezbędne do utrzymania zdrowia ludzkiego organizmu, racja normalna była wystarczająca dla funkcjonowania bez uszczerbku na zdrowiu, zaś porcja rezerwowa nie zawierała wszystkich niezbędnych składników i mogła stanowić podstawę żywienia jedynie przez kilka dni. Działający w jednostkach niższego rzędu oficerowie oraz podoficerowie intendentury byli zobowiązani (w miarę możliwości) do uzupełnienia racji N lub R do poziomu pełnej wojennej racji żywnościowej w oparciu o zasoby obszaru wojennego. Jak wyżej wspomniano, możliwości te stawały się coraz skromniejsze wraz z przeciąganiem się działań wojennych i ich wejściem w fazę pozycyjną. Za podstawę do obliczania potrzebnego wojsku zaopatrzenia służyła racja normalna. Poniższa tabela przedstawia skład poszczególnych rodzajów racji²⁹.

²⁸ L-2 1909, s. 25–27, 33.

²⁹ L-2 1909, s. 2.

Tabela 1.

Produkt	Racja pełna	Racja normalna	Racja rezerwowa
Konserwa kawowa 42 g	92 g	92 g	92 g
Wołowina/konserwa	400 g / 0	400 g / 0	0 / 200 g
Ryż/Kasza/inne produkty zbożowe	140 g	100 g	–
Sól	30 g	30 g	30 g
Pieprz	0,5 g	0,5 g	–
Tłuszcz	20 g	20 g	–
Suszona zieleń	1 g	1 g	–
Cebula/Czosnek	5 g	–	–
Ocet	2 cl	–	–
Chleb/Suchary	700 g / 400 g	700 g / 400 g	0 / 200 g ³⁰
Napoje (wino)	0,5 l	–	–
Tytoń	36 g	18 g	18 g

Prócz wyżej wymienionego prowiantu każdemu żołnierzowi przysługiwał dzienny przydział wody pitnej wynoszący od trzech do czterech litrów³¹.

Kaloryczność poszczególnych racji żywnościowych w ich podstawowym wymiarze jest właściwie niemożliwa do ustalenia i na tym polu wystąpić mogą znaczące rozbieżności, spowodowane różną wartością energetyczną produktów żywnościowych dostarczanych oddziałom. Wahnięcia tej wartości w obrębie jednego artykułu żywnościowego mogą być bardzo duże, żeby wspomnieć chociażby wino, którego półlitrowa porcja może dostarczyć od 333 do 625 kalorii, w zależności od rodzaju i gatunku trunku³² (regulamin żywnościowy nie precyzował, jakie wino miało być podawane żołnierzom). Należy jednak zauważyć, że przyjęta przez austro-węgierskie koła wojskowe dzienna wartość energetyczna pełnej wojennej racji żywnościowej mogła się okazać rażąco niższa od wartości uznawanej obecnie za konieczną do wykonywania ciężkiej pracy fizycznej (4 tys. kcal), ale w każdym wypadku osiągała wartość niezbędną dla wykonywania umiarkowanego wysiłku fizycznego.

Ponadto normatywne akty wojskowe zezwalały na zachwianie kaloryczności posiłków, gdyż umożliwiały wprowadzanie surogatów w miejsce każdego z ele-

³⁰ W kawalerii racje chleba V i R były równe; *L-2 1909*, s. 5.

³¹ *L-2 1909*, s. 89.

³² *Kalorie 1997*, s. 28–29.

mentów racji żywnościowej. Większość zastępników dobierano spośród tej samej grupy produktów, ale zdarzały się wyjątki od tej reguły i mięso wołowe można było wymienić na chleb lub suchary, a w miejsce ryżu regulamin zezwalał wydawać kapustę kiszoną lub mąkę³³.

Ilość żywności, która znajdowała się bezpośrednio przy żołnierzu, zależała od rodzaju broni, w której służył. W piechocie było to 1 N + 2 R, a w kawalerii 4 R dla człowieka i konia³⁴. Wyposażanie kawalerii jedynie w rezerwowe racje żywnościowe było najpewniej związane z charakterem służby tej formacji, która jako bardziej mobilna miała większe możliwości szybkiego pokrycia swoich potrzeb za pomocą zasobów teatru działań.

Warto przyjrzeć się bliżej stanowi zapasów żywnościowych na terenie ekspozytury Takcsány. W początkowej fazie kwietnia 1915 r., w związku z wynikającymi z odwrotu perturbacjami, meldunki dotyczące ilości przechowywanych na terenie ekspozytury produktów żywnościowych były bardzo pobieżne. Sytuacja zmieniła się dopiero na początku drugiej dekady miesiąca. W tym czasie front c.k. 2 Armii okrzepł już na tyle, że służby tyłowe mogły powrócić do normalnego funkcjonowania i oficerowie intendencji ponownie zaczęli tworzyć raporty o zapasach (*Vorratsrapport*). Poziom ich szczegółowości jest na tyle wysoki, że pozwala na niemal całkowite odtworzenie stanu zaopatrzenia magazynów żywnościowych w kwietniu 1915 r. (nie zachowały się raporty z 11, 18 i 28 kwietnia). Największe ilości żywności przeszły przez ekspozyturę między 15 a 21 kwietnia 1915. Całkowity stan magazynów aprowizacyjnych ekspozytury w kwietniu 1915 r. przedstawia Tabela 2.

Pod względem ilościowym zmagazynowany materiał okazał się wystarczający, choć w schyłkowym okresie ostatniego miesiąca kampanii karpackiej rozmiary zapasów zmniejszyły się w znaczącym stopniu. Nieco inaczej przedstawiała się jednak jakość zgromadzonych produktów, ponieważ w zapasach przeważały surogaty. W powyższym zestawieniu zwraca uwagę przede wszystkim znaczący udział nadwyżek konserw mięsnych. Produkt ten, z punktu widzenia służby intendencji, posiadał wiele zalet: był łatwy w transporcie, zajmował stosunkowo niewiele miejsca i jeśli tylko nie został wadliwie wyprodukowany, mógł być przechowywany przez długi okres. Ponadto, w przeciwieństwie do zwierząt rzeźnych, nie wymagał karmienia w trakcie transportu. Z drugiej jednak strony stanowił on integralną część rezerwowej racji żywnościowej, a w porcji normalnej mógł być użyty jako produkt zastępczy dla surowego mięsa w stosunku jedna konserwa na porcję³⁵. W ten sposób ilość wołowiny przeznaczona na jednego człowieka ulegała zmniejszeniu o pięćdziesiąt procent, co nie pozostawało bez ujemnego wpływu na zdrowie żołnierzy.

³³ L-2 1909, s. 6–7.

³⁴ L-2 1909, s. 19.

³⁵ L-2 1909, s. 6.

Tabela 2. Zapasy żywności, furazju i materiałów pędnych na terenie ekspozytury Taksány w kwietniu 1915 r.³⁶

Data	Liczba porcji	Kawa (porcje)	Herbata (q)	Marmolada (q)	Czekolada (q)	Alkohole ciężkie (hl)	Wino (hl)	Ser (q)
31 III	Ok. 84 tys.**	–	5**	–	–	86 rumu**	–	–
1 IV	Ok. 68 tys.**	–	–	–	–	39 rumu**	–	–
2 IV	–	–	–	–	–	–	–	–
3 IV	Ok. 35 tys.**	–	–	–	–	–	–	–
4 IV	–	–	–	–	–	–	–	–
5 IV	Ok. 25 tys. N** Ok. 30 tys. R**	–	–	–	–	–	–	–
6 IV	–	–	–	–	–	–	–	–
7 IV	–	–	–	–	–	–	–	–
8 IV	–	–	–	–	–	–	–	–
9 IV	3 N + 1 R	420 tys.* ³⁷	20	–	20	25 rumu	–	–
10 IV	12 R bez paszy	–	20	–	15	20 rumu	65	–
11 IV	8 N + 12 R bez paszy	32 tys.**	–	–	10	–	40	–
12 IV	–	–	–	–	–	–	–	–
13 IV	13 N + 15 R	20 q 70 tys.**	–	–	15	50 rumu	–	–
14 IV	15 N + 15 R	28 tys.**	–	–	10	20 rumu	–	20

³⁶ Opracowano na podstawie: AGAD, KEZA, sygn. 286, s. 13–14; sygn. 287, s. 25, 27; sygn. 288, s. 26–27; sygn. 289, s. 13; sygn. 291, s. 20–21; sygn. 294, s. 33; sygn. 295, s. 39; sygn. 297, s. 7, 20; sygn. 298, s. 63, 67; sygn. 299, s. 50; sygn. 300, s. 78–79, 83; sygn. 301, s. 46–47; sygn. 302, s. 40; sygn. 303, s. 19–20; sygn. 304, s. 69; sygn. 305, s. 87–88; sygn. 306, s. 112; sygn. 307, s. 84–85; sygn. 308, s. 75–76; sygn. 309, s. 78–79; sygn. 310, s. 37–38; sygn. 311, s. 36; sygn. 312, s. 59; sygn. 314, s. 33; sygn. 315, s. 56–57; sygn. 316, s. 61–63.

³⁷ * — nadwyżka produktu (niem. Überschuß/Rest); ** — ilość wysłana ze stacji pobierania.

Data	Liczba porcji	Kawa (porcje)	Herbata (q)	Marmolada (q)	Czekolada (q)	Alkohole ciężkie (hl)	Wino (hl)	Ser (q)
29 IV	Typenzug XII + 4 R bez paszy	268 tys.* 117 tys.**	60	-	6	5 rumu** 90 wódki	-	-
30 IV	6 R bez paszy	290 tys.* 157 tys.**	60	-	4	35 wódki 48 sliwowiecy 15 rumu 20 rumu**	22	-

Data	Chleb (porcje) ³⁸	Suchary (q)	Mąka (q)	Konserwy (porcje)	Mięso mrożone (q)	Boczek (q)	Zwierzęta rzeźne	Sól (q)	Cukier (q)
31 III	30 tys.**	-	523**	-	-	-	200 sztuk**	-	56**
1 IV	20 tys.**	-	-	-	72**	-	-	-	88**
2 IV	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3 IV	-	-	-	-	-	-	-	-	-
4 IV	-	-	-	-	-	-	-	-	-
5 IV	20 tys.**	10 tys.** sztuk	-	-	-	-	-	-	-
6 IV	-	-	-	-	-	-	-	-	-
7 IV	-	-	-	-	-	-	-	-	-
8 IV	-	-	-	-	-	-	-	-	-
9 IV	-	1 450*	-	550 tys.*	-	500* 40**	-	200* 5**	350*
10 IV	-	950*	-	350 tys.*	-	400	-	150*	300*
11 IV	-	950*	-	350 tys.* 28 tys.**	-	400*	-	150*	300*

³⁸ Dla 31 marca, 1 i 2 kwietnia liczone wraz z sucharami.

Tabela 2. cd.

Data	Chleb (porcje) ³⁸	Suchary (q)	Mąka (q)	Konserwy (porcje)	Mięso mrożone (q)	Boczek (q)	Zwierzęta różne	Sól (q)	Cukier (q)
12 IV	–	–	–	–	–	–	–	–	–
13 IV	–	900*	–	400 tys.* 28 tys.**	–	300* 32**	–	350*	400*
14 IV	–	300*	–	350 tys.* 2 tys.**	–	300* 240**	–	250*	400* 12**
15 IV	–	–	–	350 tys.* 27 tys.**	–	300* 16**	–	250* 10**	400* 12**
16 IV	–	–	–	350 tys.* 4 tys.**	–	325* 16**	–	250*	400* 12**
17 IV	–	–	–	350 tys.* 80 tys.**	–	325* 25**	–	250* 10**	400* 10**
18 IV	–	–	–	–	–	–	–	–	–
19 IV	–	–	–	350 tys.* 4 tys.**	–	325* 17**	–	150* 12**	400* 14**
20 IV	–	–	–	320 tys.* 34 tys.**	–	325* 17**	–	150* 12**	400* 28**
21 IV	–	–	–	320 tys.* 20 tys.**	–	325* 23**	–	10**	400* 40**
22 IV	–	–	–	340 tys.* 45 tys.**	–	250* 30**	–	6**	400* 32**
23 IV	–	–	100	350 tys.* 4 tys.**	–	220* 25**	400 sztuk	–	100* 22**
24 IV	–	–	100*	250— 300 tys.* 40 tys.**	–	21**	–	5**	460* 23**

Data	Chleb (porcje) ³⁸	Suchary (q)	Mąka (q)	Konserwy (porcje)	Mięso mrożone (q)	Boczek (q)	Zwierzęta rzeźne	Sól (q)	Cukier (q)
25 IV	-	240*	200*	355 tys.* 44 tys.**	-	90* 25** 1 wagon	-	12**	500* 20**
26 IV	-	72** 128^	700	156 tys.* 62 tys.**	-	40**	-	80* 14**	400* 23**
27 IV	-	-	238**	170 tys.* 2 500**	-	22**	-	75* 17**	416* 25**
28 IV	-	-	-	-	-	-	-	-	-
29 IV	-	18**	320**	113* 8 500**	-	18**	-	150* 12**	500* 15**
30 IV	-	56**	180**	68 tys.* 74 tys.**	-	33**	-	108* 21**	528* 33**

Data	Ziemniaki (q)	Warzywa (q)	Kuneroł ³⁹ (q)	Pasza (q)	Owies (q)	Siano (q)	olej napędowy (hl)
31 III	-	-	-	1325**	-	187**	-
1 IV	-	-	-	-	-	160 beli**	-
2 IV	-	-	-	-	-	-	-
3 IV	-	-	-	-	-	-	-
4 IV	-	-	-	-	-	-	-
5 IV	-	-	-	60** 550** 100**	-	-	-
6 IV	-	-	-	-	-	-	-

³⁹ Rodzaj tłuszczu z orzechów kokosowych. Raczej: rodzaj margaryny z oleju kokosowego.

Tabela 2. cd.

Data	Ziemniaki (q)	Warzywa (q)	Kuneroł ³⁹ (q)	Pasza (q)	Owies (q)	Siano (q)	Olej napędowy (hl)
7 IV	–	–	–	–	–	–	–
8 IV	–	–	–	–	–	–	–
9 IV	–	19**	–	330**	300	130**	90
10 IV	–	–	–	80**	–	–	90
11 IV	–	21**	–	500**	–	70**	90
12 IV	–	–	–	–	–	–	–
13 IV	–	30** 40 — cebula	–	Manko 4 tys.	360**	–	90
14 IV	–	10** 30 — cebula	–	Manko 4 tys. 330**	–	–	80
15 IV	–	25 — cebula 45**	–	Manko 3 600 170**	–	–	80
16 IV	–	46** 20 — cebula	–	Manko 2600 710**	–	–	70
17 IV	–	30 — ogórki 25** 20 kapusta 30 cebula	–	Manko 2600 320**	–	–	70
18 IV	–	–	–	–	–	–	–
19 IV	–	52** 20 cebula	–	Manko 1400 375**	–	–	65
20 IV	–	30 ** 20 cebula	–	500**	–	–	–
21 IV	–	70** 15 cebula	–	Manko 1400 450**	–	–	–
22 IV	–	63**	–	622**	–	–	–
23 IV	–	62**	–	650**	–	–	55
24 IV	100	60* 57**	–	2 550**	4	100	55
25 IV	–	200* 56**	–	420**	–	–	55
26 IV	–	212* 56**	–	–	–	450	55
27 IV	500	360* 63**	–	1 452 600**	–	–	55
28 IV	200	–	–	1 400	–	–	–
29 IV	310	530* 15**	–	–	115**	116	50
30 IV	920	700* 72**	12	1 170**	400	350 300	45

Dla zapewnienia oddziałom pełnowartościowego posiłku konieczne było dysponowanie odpowiednimi ilościami świeżego mięsa bądź to w postaci półtuszy, bądź też żywych zwierząt (preferowano raczej to drugie wyjście)⁴⁰. Dostępność tego artykułu nie kształtowała się już jednak tak korzystnie. Na przestrzeni całego kwietnia 1915 r. na teren ekspozytury Takscány przybyło 16 transportów ze zwierzętami rzeźnymi. Niestety w świetle dostępnych informacji nie sposób ustalić, jaki gatunek reprezentowała większość nadesłanych zwierząt rzeźnych (a co za tym idzie, jaki zapas mięsa stanowiły), gdyż dane takie nie zawsze były notowane. Na podstawie zachowanych rachunków z Ungvár z końca marca 1915 r. i opisów zawartości niektórych transportów można przypuszczać, że w schyłkowym okresie kampanii karpackiej armie coraz częściej zaopatrywano w świnię, których mięso regulamin uważał za surogat wołowiny. O ile pod względem wartości odżywczych rozwiązanie takie było jak najbardziej trafne, o tyle świnię nie mogły zastąpić wołów pod względem ilości możliwych do pobrania porcji. Według habsburskich przepisów żywnościowych jeden tucznik o masie od 40 do 60 kg zapewniał dzienny przydział mięsa dla 80–120 żołnierzy, podczas gdy z wołu pozyskiwano od 450 do 500 porcji⁴¹.

Niezależnie jednak od rodzaju dostarczanego mięsa, jego zapasy były niewystarczające. 13 kwietnia 1915 z Szinnej meldowano, że do miasta powinno dziennie trafiać 200 sztuk zwierząt rzeźnych⁴², co w sumie dawałoby 3,4 tys. sztuk zwierząt rzeźnych sprowadzonych do końca miesiąca. Rzeczywistość kształtowała się jednak zgoła inaczej, gdyż przed 30 kwietnia na teren ekspozytury przybyło 2457 lub 2607 zwierząt⁴³, co stanowiło 72–76,5% zapotrzebowania, oraz cztery wagony świń⁴⁴. Był to niedobór znaczący, jednak jeszcze nie zatrażający wysoki. Znacznie poważniejszy problem stanowiło rozłożenie transportów w czasie, gdyż przychodziły one nieregularnie. Po 13 kwietnia 1915 do Szinnej mięso przywieziono 19 kwietnia (jeden transport — 200 sztuk), 20 kwietnia (trzy transporty — 585 sztuki i cztery wagony — 297 świń), 22 kwietnia (trzy transporty — 700 sztuk), 24 kwietnia (jeden transport — 200 sztuk), 25 kwietnia (jeden transport — 100 sztuk), 28 kwietnia (trzy transporty — 500 sztuk) i 30 kwietnia (jeden transport — 202 sztuki)⁴⁵. Dowóz świeżego mięsa koncentrował się zatem w ostatniej dekadzie kwietnia i był wtedy nawet wyższy od postulowanego 13 kwietnia zapotrzebowania.

Znacznie gorzej przedstawiała się aprowizacja w świeże mięso przed 13 kwietnia. W pierwszej połowie miesiąca ekspozyturze dostarczono tylko 120 sztuk zwie-

⁴⁰ AGAD, KE2A, sygn. 143, s. 29.

⁴¹ AGAD, KE2A, sygn. 143, s. 26; AGAD, KE2A, sygn. 306, s. 31; L-2 1909, s. 6, 74.

⁴² AGAD, KE2A, sygn. 298, s. 64.

⁴³ Nie jest jasne, czy na teren ekspozytury dotarło 150 czy 300 zwierząt z transportu 4247, w aktach występują rozbieżności na ten temat; AGAD, KE2A, sygn. 307, s. 87, sygn. 308, s. 75–76.

⁴⁴ AGAD, KE2A, sygn. 306, s. 31; Niestety nie udało się ustalić, czy przyjęte wagony z transportu numer 4224 były wypełnione w całości.

⁴⁵ AGAD, KE2A, sygn. 316, s. 62; sygn. 315, s. 19; sygn. 310, s. 39; sygn. 309, s. 50; sygn. 307, s. 2, 87–88; sygn. 305, s. 17, 27, 87; sygn. 304, s. 70.

rząt rzeźnych oraz dwa transporty tego artykułu o nieznaney liczebności (numery 4126 i 4127)⁴⁶. Tym samym zapotrzebowanie armii na mięso najpewniej nie zostało zaspokojone nawet w minimalnym stopniu.

Ujemnie na płynność zaopatrzenia w mięso wpływała także opieszałość w rozładowywaniu transportów. W ekspozyturze Takcsány sytuacja taka miała miejsce tylko raz i dotyczyła właśnie wyżej wymienionych transportów 4126 i 4127 oraz jeszcze jednego transportu żywnościowego. W ich przypadku zwłoka wynosiła 12 godzin⁴⁷. Prowadziło to do zwiększenia i tak znacznych nieraz opóźnień w dostawach żywności, powodując niepotrzebne cierpienia żołnierzy oraz ich wyczerpanie, a to zmniejszało wartość bojową oddziałów.

Można zatem śmiało stwierdzić, że intendentura c.k. 2 Armii nie poradziła sobie z zabezpieczeniem zapasów przynajmniej jednego z podstawowych produktów żywnościowych w wojskowym jądłospisie. Co ciekawe, nic nie wskazuje na to, żeby władze ekspozytury próbowały poprawić kwietniową sytuację za pomocą serwowania żołnierzom koniny. Zgodę na podobne kroki wydano jedynie stosunku do zgrupowanych w komandach roboczych jeńców rosyjskich. Karmienie końską padliną miało się odbywać po uprzednim weterynaryjnym przebadaniu mięsa⁴⁸. Podobne pozwolenie źle świadczy o wydolności służb zaopatrzenia, gdyż zgodnie z regulaminami jeńców należało karmić w pierwszej kolejności z ich własnego prowiantu, następnie zaś z zasobów miejscowych, a w ostateczności z zapasów armii⁴⁹. Oczywiście padlinę końską można zaliczyć do zasobów własnych obszaru etapowego, ale używanie jej do karmienia jeńców trudno uznać za postępowanie w pełni humanitarne i zgodne z prawem wojennym. Oznaczać to musiało szczupłość własnych zapasów armii, która szukała oszczędności na wszystkich możliwych polach. Szczęśliwie dla jeńców rosyjskich warunki atmosferyczne w kwietniu 1915 r. nie stwarzały (mimo częstych odwilży) tak poważnego ryzyka szybkiego rozwoju drobnoustrojów chorobotwórczych w truchłach końskich, jak miało to miejsce w ciepłych miesiącach letnich.

Wymuszona przez postanowienia regulaminu konieczność zaopatrywania oddziałów w oparciu o zasoby obszaru wojennego (pozyskiwane raczej na drodze kupna niż konfiskaty⁵⁰) nie mogła pozostać bez wpływu na sytuację ekonomiczną obszarów znajdujących się pod władzą wojska. Wzmożony popyt spowodowany zamówieniami państwowymi oraz handlem między żołnierzami a ludnością cywilną kształtował bowiem wysokość cen produktów żywnościowych na obszarze wojennym. Wzmożony popyt w połączeniu z wysoką podażą pieniądza (zasoby finansowe armii oraz żołd) prowadzić musiały do wzrostu cen wszystkich towarów i usług, nabyciem których zainteresowani byli wojskowi. Taki stan rzeczy mógł prowadzić

⁴⁶ AGAD, KE2A, sygn. 296, s. 11; sygn. 306, s. 45.

⁴⁷ AGAD, KE2A, sygn. 306, s. 45.

⁴⁸ AGAD, KE2A, sygn. 303, s. 49.

⁴⁹ GÓRECKI, TIĆAK 1915, s. 11.

⁵⁰ E-57 1912, s. 24.

do szkodliwej z punktu widzenia wojska spekulacji cenami żywności. Antidotum na tego rodzaju praktyki było narzucenie kontrahentom cen maksymalnych.

Ponadto armia obserwowała wahania maksymalnych cen produktów. Niestety w zasobie Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie zachowały się jedynie szczątkowe informacje na ten temat, przedstawiające wysokość cen żywności na obszarze podległym c.k. 2 Armii 11 i 18 marca 1915 (tabela 3). Z tego powodu niemożliwym jest jednoznaczne stwierdzenie, czy odnotowane zmiany układały się w wyraźną tendencję, czy też były zjawiskami incydentalnymi. Utrzymująca się niemal przez kolejne dwa miesiące od daty ostatniej zanotowanej obserwacji bliskość linii frontu pozwala uznać pierwszą ewentualność za bardzo prawdopodobną w przypadku większości artykułów.

Należy zauważyć, że ceny nie wszystkich produktów żywnościowych wzrosły. Stabilne pozostały koszty zakupu podstawowych składników żołnierskiej diety, m.in. ryżu, wołowiny czy wina. Natomiast znaczący wzrost, sięgający nieraz kilkudziesięciu procent, zanotowały ceny surogatów. Sytuacja ta była spowodowana wspomnianym wyżej odejściem wojska od wyznaczonych regulaminem podstawowych produktów na rzecz zastępników. Co ciekawe, niektóre produkty, takie jak jaja, mleko, jeden z rodzajów fasoli czy piwo marki „Korona”, znacząco traciły na wartości. Najprawdopodobniej było to wyrazem niewielkiego zainteresowania armii tymi produktami.

Tabela 3. Zmiany cen produktów żywnościowych na obszarze etapowym c.k. 2 Armii w marcu 1915 r.⁵¹

Produkt	Jednostka	Najwyższa cena 11 marca 1915 (w fillérach)	Najwyższa cena 18 marca 1915 (w fillérach)	Zmiana w procentach
Pszenica	1 centar	4300	4300	0%
Żyto	1 centar	3260	3260	0%
Jęczmień	1 centar	2700	2700	0%
Owies	1 centar	2600	2600	0%
Kukurydza	1 centar	2350	3 tys.	+ 28%
Groszek	1 kg	200	200	0%
Fasola — duże nasiona	1 kg	88	88	0%
Fasola — małe nasiona	1 kg	80	70	- 12,5%
Soczewica	1 kg	200	200	0%
Proso	1 kg	40	40	0%

⁵¹ AGAD, KE2A, sygn. 142, s. 117, 120, 121, 124.

Tabela 3. cd.

Produkt	Jednostka	Najwyższa cena 11 marca 1915 (w fillérach)	Najwyższa cena 18 marca 1915 (w fillérach)	Zmiana w procentach
Gryka	1 kg	80	80	0%
Kminek	1 kg	200	200	0%
Mak	1 kg	180	180	0%
Mąka kukurydziana	1 kg	40	50	+ 25%
Otręby pszenne	1 kg	16	16	0%
Otręby żytnie	1 kg	12	12	0%
Kasza jęczmienna	1 kg	50	50	0%
Kasza prosowa	1 kg	80	80	0%
Kapusta kiszona	1 kg	100	100	0%
Ziemniaki	1 kg	12	16	+ 33,(3)%
Marchew	1 kg	50	50	0%
Czosnek	1 kg	160	160	0%
Cebula	1 kg	64	64	0%
Chrzan	1 kg	90	90	0%
Kawa surowa	1 kg	500	500	0%
Kawa prażona	1 kg	600	600	0%
Ryż	1 kg	120	120	0%
Pieprz	1 kg	360	360	0%
Papryka	1 kg	400	400	0%
Głowa cukru	1 kg	96	100	+ 4%
Cukier w kostkach	1 kg	100	104	+ 4%
Kaczka	1 sztuka	200	–	Brak danych
Wołowina gotowana	1 kg	240	240	0%
Cielęcina przednia	1 kg	280	280	0%
Wieprzowina	1 kg	320	360	+ 12,5%
Wieprzowina wędzona	1 kg	400	400	0%
Kiełbasa	1 kg	400	400	0%
Boczek	1 kg	360	360/400	0%/ + 11%

Tabela 3. cd.

Produkt	Jednostka	Najwyższa cena 11 marca 1915 (w fillérach)	Najwyższa cena 18 marca 1915 (w fillérach)	Zmiana w procentach
Tłuszcz wieprzowy	1 kg	420	500	+ 19%
Tłuszcz	1 kg	–	500	Brak danych
Mleko świeże	1 l	40	30	– 25%
Mleko zsiadłe	1 l	34	30	– 12%
Krem	1 l	70	70	0%
Śmietana	1 l	100	100	0%
Masło	1 kg	240	240	0%
Mleko krowie	1 kg	80	60	– 25%
Mleko owcze	1 kg	200	200	0%
Ser owczy	1 kg	450	450	0%
Jajka	100 sztuk	1200	800	– 33,(3)%
Miód	1 kg	160	160	0%
Miód	1 kg	160	160	0%
Wosk	1 kg	400	400	0%
Sól	1 kg	30	30	0%
Rodzaj dżemu	1 kg	96	96	0%
Ocet winny	1 l	72	72	0%
Wino	1 l	100	100	0%
Wino	1 l	120	120	0%
Wino	1 l	240	240	0%
Piwo	1 l	75	80	+ 6%
Piwo	1 l	95	80	– 16%
Spirytus	1 l	280	300	+ 7%
Denaturat	1 l	80	80	0%
Palinka	1 l	220	240	+ 9%
Palinka	1 l	220	240	+ 9%
Palinka	1 l	120	130	+ 8%
Pomarańcze	100 sztuk	800	–	Brak danych
Cytryny	100 sztuk	800	–	Brak danych

Podsumowując, austro-węgierskim służbom zaopatrzeniowym udało się wypełnić postanowienia regulaminu i pokryć ilościowe potrzeby żywnościowe armii głównie w oparciu o zasoby obszaru etapowego. Rozdźwięk między przepisami a praktyką dał się jednak zauważyć na polu jakości dostarczanych produktów żywnościowych, gdyż w końcowym okresie kampanii karpackiej zamiast podstawowego zestawu prowiantu wojsko najchętniej sięgało po zastępniki. Proceder ten, podyktowany stopniowym wyczerpywaniem zasobów oraz kwestiami magazynowymi (np. jeden litr rumu wystarczył do zaopatrzenia dziesięciu żołnierzy, ta sama ilość wina tylko dwóch) i finansowymi, nie pozostał jednak bez wpływu na kaloryczność posiłków, a co za tym idzie na zdolność bojową żołnierzy. Tym samym przyjęty przez austro-węgierskie władze wojskowe system zaopatrywania oddziałów uznać należy za nieprzystający do warunków przewlekłej wojny pozycyjnej w terenie górskim. Na obronę autorów regulaminu trzeba jednak powiedzieć, że przed sierpniem 1914 r. w Europie nie podejrzewano konieczności prowadzenia długotrwałej wojny w podobnych warunkach. Sytuacja żywieniowa oddziałów habsburskiej armii mogła ulec poprawie dopiero w chwili, gdy wojna przeszła w fazę manewrową, a front przesunął się na obszary dotąd w mniejszym stopniu zniszczone działaniami bojowymi.

WYKAZ CYTOWANYCH ŹRÓDEŁ I LITERATURY PRZEDMIOTU

ŹRÓDŁA RĘKOPIŚMIENNE I MATERIAŁY NIEPUBLIKOWANE

AGAD [= Archiwum Główne Akt Dawnych], KE2A [= Komenda Etapowa 2 Armii], sygn. 142–143, 286–291, 293–312, 314–316; KA FA NFA HHK AK 2. Armee EKdo (neu) 517, *Exposituren: Expositur Takesany: Op.-Nr. 1–20 von 16.2.–7.3.*

ŹRÓDŁA DRUKOWANE I LITERATURA PRZEDMIOTU

DĄBROWSKI 1937 = Jan Dąbrowski, *Wielka wojna 1914–1918*, t. I, Warszawa 1937

E-57 1912 = E-57. *Entwurf. Etappenvorschrift. Ausschliesslich für den Dienstgebrauch*, Wien 1912

FILAR 2018 = Kazimierz Filar, *Śmieszne to życie! Ale go żal... Dziennika Kazimierza Filara*, cz. 1, oprac. Piotr Szlanta, Leszek Boryczko, Warszawa 2018

GOTTBERG 1929 = Franz Dörnig von Gottberg, *Das Grenadier-Regiment Kronprinz (1. Ostpreußisches) Nr. 1 im Weltkrieg*, Berlin 1929

GÓRECKI, TIĆAK 1915 = *Zasady administracji wojennej. Część II: O zaprowiantowaniu*, oprac. Roman Górecki, Karol Tićak, Kraków 1915

HALLER 2014 = Józef Haller, *Pamiętniki. Z wyborem dokumentów i zdjęć*, Łomianki 2014

HIRSCHEL 1925 = Otto Hirschel, *Stand haft und true! Geschichte des Reserve-Infanterie-Regiments 221*, Oldenburg–Berlin 1925

KALORIE 1997 = *Kalorie w kromce, tyżce, plasterku*, Warszawa 1997

KISCH 1957 = Egon Erwin Kisch, *Zapisz to, Kisch!*, Warszawa 1957

KONDRACKI 1978 = Jerzy Kondracki, *Karpaty*, Warszawa 1978

- KRASICKI 1988 = August Krasicki, *Dziennik z kampanii rosyjskiej 1914–1916*, Warszawa 1988
- L-2 1909 = L-2. *Vorschrift für die Verpflegung im Kriege*, Wien 1909
- ŁOWCZOWSKI 2013 = Gustaw Łowczowski, *Organizacja etapów wojska austriacko-węgierskiego i administracja terenami okupowanymi na froncie wschodnim podczas wojny 1914–1918*, w: *Studia nad Wielką Wojną*, t. I, Oświęcim 2013, s. 205–221
- Mapa 1937 = *Mapa taktyczna Polski*, Warszawa 1937, skala 1:100 tys., arkusze: Humenne, Łupków, *Dziwacz Górny*
- MOLNÁR 2012 = Ferenc Molnár, *Galicja 1914–1915. Zapiski korespondenta wojennego*, Warszawa 2012
- MÜLMANN 1930 = Paul von Mülmann, *Geschichte des 4 Westpreußischen Infanterie-Regiments Nr. 140*, Berlin 1930
- PANAŚ 1920 = Józef Panaś, *Pamiętnik kapelana Legionów Polskich. Część I: Boje legionowe*, Lwów 1920
- RATZENHOFER 1930 = Emil Ratzenhofer, *Przygotowanie kolei Monarchii Austro-Węgierskiej do wojny*, „Bellona”, XXXVI, 1930, 5, s. 307–322
- SALONI 1925a = Robert Saloni, *Organizacja służby etapowej w b. wojsku austrjacko-węgierskim*, „Bellona”, XIX, 1925, 3, s. 346–359
- SALONI 1925b = Robert Saloni, *Organizacja służby etapowej w b. wojsku austrjacko-węgierskim (II)*, „Bellona”, XX, 1925, 1, s. 76–100
- SCHILLMANN 1924 = Fritz Schillmann, Webel von, Neyman, *Grenadier-Regiment König Friedrich Wilhelm I. (2. Ostpreußisches) Nr. 3 im Weltkrieg 1914–1918*, Oldenburg 1924
- TORUŃ 2013 = Stanisław Juliusz Toruń, *Zagadnienie kwatermistrzowskie wojska austriacko-węgierskiego z lat 1914–1918*, w: *Studia nad Wielką Wojną*, red. Dariusz Marszałek, t. I, Oświęcim 2013, s. 137–204

**Between regulations and practice.
Feeding the Habsburg army during the Carpathian campaign of 1914–1915.
The case of the Imperial and Royal 2nd Army**

The article contains an analysis of food supply for units commanded by the General of the Cavalry Eduard Böhm-Ermolli of the Imperial and Royal 2nd Army operating in the area around Takcsány (now Stakčín) during the last months of the Carpathian campaign of 1914 and 1915.

The article is based on archival sources stored in the Central Archives of Historical Records in Warsaw — group number 321 containing archival materials created by the Takcsány branch in April 1915 and the files of the Austro-Hungarian supply services of the 2nd Army dated March 1915. In addition, the author uses the imperial-royal military regulations which specified dietary provisions and the organisation of services.

On the basis of the above mentioned materials, the author examines a wide range of problems relating to the supply of food for the army. Another subject analysed in the article is that of the number of supply transports accepted by the branch and the percentage of food transports among them. In addition, the author describes issues relating to changes in the content of food transports over time, as well as possible deviations of the soldiers' diet compared to the diet recommended by the army regulations. Particular attention is paid to the supply of meat, which was the basic ingredient of military meals. The article also deals with the impact of the presence of the army in the Slovakian foothills on the price of individual food products.